

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ИЛМИЙ АХБОРОТНОМАСИ**

**НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК НАМАНГАНСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2019 йил 5-сон

Бош муҳаррир: Наманган давлат университети ректори, педагогика фанлари доктори, профессор У.И.Иноятов

Масъул муҳаррир: Илмий ишлар бўйича проректор, кимё фанлари номзоди, доцент М.Р.Қодирхонов

Масъул муҳаррир ўринбосари: Илмий тадқиқот ва илмий педагогик кадрлар тайёрлаш бўлими бошлиғи Б.Уринов

ТАХРИР ҲАЙЪАТИ

Физика-математика фанлари: *акад. С.Зайнобиддинов, акад. А.Аъзамов, ф-м.ф.д., проф. Ў.Розиқов, ф-м.ф.д., проф. М.Тўхтасинов, ф-м.ф.д., доц. Б.Саматов.*

Кимё фанлари- *акад.С.Рашидова, акад. А.Тўраев, акад. С.Низматов, к.ф.д., проф. Ш.Абдуллаев, к.ф.д., проф Т.Азизов.*

Биология фанлари- *акад. К.Тожибоев, акад. Р.Собиров, б.ф.д. А.Баташов.*

Техника фанлари- *т.ф.д., проф. А.Умаров, т.ф.д., проф. С.Юнусов.*

Қишлоқ хўжалиги фанлари – *з.ф.д., доц. Б.Камалов, қ-х.ф.н., доц. А.Қазақов.*

Тарих фанлари – *акад. А.Асқаров, с.ф.д., проф. Т.Файзуллаев, тар.ф.д, проф. А.Расулов, тар.ф.д., проф. У.Абдуллаев.*

Иқтисодиёт фанлари – *и.ф.д., проф.Н.Махмудов, и.ф.д., проф.О.Одилов.*

Фалсафа фанлари – *акад., Ж.Бозорбоев, ф.ф.д, проф. Ф.Турғунбоев, ф.ф.д., проф. М.Исмоилов, ф.ф.н., О.Маматов, PhD Р.Замилова.*

Филология фанлари – *акад. Н.Каримов, акад. Т.Мирзаев, фил.ф.д., проф. Н.Улуқов, фил.ф.д., проф. Ҳ.Усманова. фил.ф.д., проф. Б.Тухлиев.*

География фанлари - *з.ф.д., доц. Б.Камалов, з.ф.д., проф.А.Низматов.*

Педагогика фанлари- *п.ф.д., проф. У.Иноятов, п.ф.д., проф. Б.Ходжаев, п.ф.д., проф., Л.Муминова, п.ф.д., проф. Н.Эркабоева, п.ф.д., проф.Ш.Хонкелдиев.*

Тиббиёт фанлари – *б.ф.д. Ф.Абдуллаев, тиб.ф.н., доц. С.Болтабоев.*

Психология фанлари – *п.ф.д., проф З.Нишанова, п.ф.н., доц. М.Махсудова*

Техник муҳаррир: *А.Бойдедаев*

Тахририят манзили:

Наманган шаҳри, Уйчи кўчаси, 316-уй.

Тел: (0369)227-01-44, 227-06-12 **Факс:** (0369)227-07-61 **e-mail:** ilmiy@inbox.uz

“НамДУ илмий ахборотномаси – Научный вестник НамГУ” журнали Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг 17.05.2016 йилдаги 08-0075 рақамли гувоҳномасига биноан чоп этилади. НамДУ Илмий-техникавий Кенгашининг 10.09.2018 йилдаги кенгайтирилган йигилишида муҳокама қилиниб, илмий тўплам сифатида чоп этишига рухсат этилган (Баённома № 9). Мақолаларнинг илмий савияси ва келтирилган маълумотлар учун муаллифлар жавобгар ҳисобланади.

Maqsud Shayxzoda asar matnida o'zi ham xalq maqollari mazmunidan kelib chiqqan holda yuqoridagi kabi individual hikmatli so'zlar hosil qila olgan. Masalan, "Mirzo Ulug'bek" dramasi quyidagi pizmani uchratamiz:

Siz xotirjam bo'ling, o'g'lim, ishlar joyida.

Ota toji o'g'il boshin bezash – qoida.

Gavharshodbegim tomonidan qo'llanilgan maqolda asar matnidagi kommunikativ maqsad aniq va ravshan ifodalab berilgan. Gavharshodbegim Abdulazizdan ko'ra Abdulatifni ortiqroq ko'radi. Shuning uchun taxtga uni loyiq deb biladi. Maqol zamirida "azaliyat qonunini o'zgartira olmaymiz, toj – otadan o'g'ilga meros" jumlasida kommunikativ maqsad mavjud.

Maqsud Shayxzodaning so'z boyligi yuqori darajadadir. U qo'llagan har bir til birliklari asar mazmuniga yanada ulug'vorlik va ta'sirchanlik baxsh etgan.

Dramalarida qo'llanilgan paremlar muallif olg'a surgan g'oyani falsafiy-estetik jihatdan umumlashtirishda muhim uslubiy vazifa bajargan. Qolaversa, matndagi maqollar lingvopoetik jihatdan ham badiiy asarning ma'nosini kengaytirishda, asar tilini jozibador ko'rsatishda, personajlar xarakterini yorqinroq yoritishga xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шайхзода, Мақсуд. Дунё боқий. –Тошкент: Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашрети, 1988.
2. Шайхзода, Мақсуд. Мирзо Улугбек. –Тошкент. "Уқитувчи", 1994.
3. Йўлдошев Б. Бадий нутқ стилистикаси. -Самарқанд: СамДУ нашри, 1982.
4. www.ziyounet.uz

TARJIMA SAN'ATI VA UNING MUAMMOLARI

Bozorova Rufina Sharopovna NamDU o'qituvchi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tarjima san'ati va uning muammolari haqida fikr yuritiladi. Ma'lum asarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan kamchiliklar hamda ularni bartaraf etish yo'llari to'g'risida ba'zi olimlarning qarashlari bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *tarjima san'ati, original asar, muloqot, tarjimon, badiiy tarjima, mazmun, mohiyat, muallif.*

DIE KUNST DER ÜBERSETZUNG UND IHRE PROBLEME

Bozorova Rufina Sharopovna, NamSU, Lehrerin der deutschen Sprache.

Annotation: *In diesem Artikel geht die Rede um verschiedene Arten der Übersetzung und ihre Probleme. Jedes Werk hat eigene Besonderheiten. Man unterscheidet verschiedene Übersetzungen.*

Schlüsselwörter: *Deutschland, die Quelle, das Land, die Phraseologismen, die Rede, die Arten, die Bedeutung, landeskundliche Informationen, deutsch.*

SKILL OF TRANSLATION AND HER PROBLEMS

Bozorova Rufina Sharopovna, NamSU teacher

Annotation: *This article is about skill of translation and her problems. We can meet many problems during the translation.*

Keywords: *the essence, German, translation, art, types, translator, method of translation, skill.*

Ma'lumki, til insoniyatning eng muhim muloqot vositasidir. Til yordamida kishilar o'zaro fikr almashishadi va bir-birlarini tushunishadi. Til orqali aloqa qilish, ya'ni muloqot ikki yo'l bilan amalga oshiriladi: og'zaki va yozma shaklda. Agar muloqot qilayotganlar barchasi bir tilda so'zlashsa, muloqot bevosita amalga oshadi, ammo kishilar har xil tilda muloqot qilishsa, bevosita muloqotning imkoni bo'lmaydi. Bu holatda tarjima yordamga keladi. Ko'pchilik tadqiqotchilar bir tilda ifodalangan fikrlarni boshqa tilda ifodalashni aniqlashgan. Demak, tarjima insonlar o'z fikrlarini turli tillarda ifodalashlarida eng muhim yordamchi vosita bo'lib hisoblanadi. Tarjima turli xalqlar o'rtasida fikr almashishda katta rol o'ynaydi va jahon madaniyati durdonalarini tarqatishga xizmat qiladi. A.S.Pushkin tarjimonlarni "Sivilisatsiyaning xat tashuvchi tulporlari" deb bejizga aytmagan.

Tarjima qadimgi zamonlardan buyon mavjud bo'lgan. Ikki xalq qo'shniçilikda yashasa, ular o'zaro jang qilishadi, yoki savdo-sotiq qilishadi. Har ikkala holatda ham har ikkala xalqni tilini biluvchi va biror fikrni bir tildan boshqa tilga tarjima qila oluvchi tilmochlarga ehtiyoj tug'iladi.

Tarjima – nima? Bir qarashda juda oddiy. To'g'ri gaplar tuzish orqali boshqa tildagi fikrni bayon qilish kerak. Ammo diniy maktab o'quvchisi haqida bir hajviya bor. U lotin tilidan " Spiritus quedem promptus est, caro autem infirma".

"Ruh tetik, tana esa bemajol" ma'nosini beruvchi hikmatli iboralardan birini u quyidagicha tarjima qilgan: "Spirt yaxshi, go'sht esa aynigan". Bu tarjima shunisi bilan to'g'riki, har bir so'zni shunday tarjima qilish mumkin, ammo gapning asl ma'nosini bermaydi. Demak, gapni tarjima qilishda uni qanday holatda va nima maqsadda aytilgani yoki yozilganini tushunish kerak. Tarjima asl nusxaga so'zma-so'z to'g'ri kelishi shart emas. Eng muhimi o'sha tarjima qilinayotgan asar uni o'qiyotgan o'quvchiga tushunarli bo'lishidir.

Buyuk nemis tilshunosi Vilhelm von Gumbold yozganidek: "Har qanday tarjima menga yechib bo'lmaydigan masalani hal qilishda to'liq urinishday tuyuladi. Shunga ko'ra har bir tarjimon o'z ona tilining jozibasiga hisobiga originalning ma'nosini boyitishi yoki original hisobiga o'z ona tilining o'ziga xosligini saqlab qolishi kerak. Uning qarashlarini ko'p olimlar ilgari suradi. Ularning xulosalari bo'yicha biz ekvivalent deb hisoblaydigan so'z aslida turli til vakillarida turlicha taassurot uyg'otadi. Masalan, har bir tilda "uy", "xonadon" ma'nosini beruvchi so'z bor. Ammo uning tashqi ko'rinishi va ichki jihozlanishi rus, o'zbek, ingliz, nemis yoki yaponlarda butunlay farq qiladi[1].

Til tizimida soʻzlar turlicha yasaladi: ular oʻzakdan turli maʼnolarda hosil boʻlishi turli grammatik xususiyatga yaʼni oʻz sinonimlariga ega boʻlishi mumkin. Shuning uchun boshqa tilda maʼnosi boʻlgan soʻzni ham aniq yetkazishni imkoni yoʻq. Farq faqatgina soʻzda emas, balki har bir til grammatikasining qurilishi turlicha boʻladi. Oʻzbek va rus tillarida zamon shakllari uchta boʻlsa, nemis tilida ular soni beshta, ingliz tilida esa ular oʻn oltitani tashkil etadi. Gaplardagi soʻz tartibi ham turli tillarda turlicha boʻladi. Masalan, nemis va ingliz tillarida soʻz tartibi qatʼiy, yaʼni darak gapda kesim doimo ikkinchi oʻrinda turadi. Oʻzbek tilida esa kesim hammavaqt gapning oxirida qoʻllaniladi. “Kutubxonada ishlayaptilar” gapini nemis tiliga tarjima qilsak “Die Studenten arbeiten in der Bibliothek” boʻladi. Ammo uni soʻzma-soʻz tarjima qilsak oʻzbek tilidagi soʻz tartibi buziladi, yaʼni “Talabalar ishlayaptilar kutubxonada” shaklida boʻladi. Demak, har bir gapni bir tildan boshqa tilga tarjima qilganda tarjimon har bir tilning grammatik qoidasini puxta oʻrgangan boʻlishi kerak.

Tillar dunyoni turlicha “koʻradi”, shu tilda soʻzlashuvchilarning ongini turlicha shakllantiradi. Shunday ekan dunyoni koʻrishni tarjima qilish mumkinmi?

Xoʻsh amaliyotga murojaat qilsak. Bir sheʼrning oʻnlab tarjimasi bor. Biror matnni nemis yoki ingliz tilidan oʻzbek tiliga tarjima qiladigan boʻlsak original matndagi baʼzi maʼnolar yoʻqolishi tabiiy hol. Lekin shunday holatlar ham boʻladiki, originaldan chekinish tarjimonga xalal bermaydi. Bunday tarjima teng qiymatli yaʼni teng maʼnoli deyiladi. Deylik maishiy hayotda vaqt, manzil, narx-navo va hokazolarni soʻrash yoki uchrashuv tayinlashda ikkita muloqot qilayotgan turli tilda soʻzlashuvchi inson bir-birini tushunsa yetarli. Texnik tarjimada ham shu narsani kuzatishimiz mumkin. Masalan, televizor instruksiyasini tarjima qilayotgan tarjimon oʻzbekcha matnning oʻquvchisi qaysi tugmani bossa, original matnning oʻquvchisi ham shu tugmani bosishi kerakligini taʼminlashi kerak, boshqa mayda detallarga, yaʼni badiiylikka eʼtibor berilmasa ham boʻladi.

Rasmiy va siyosiy hujjatlarni tarjima qilishga qoʻyiladigan talablar esa juda muhim va aniq boʻlishi kerak. Ammo bunda standart ifodalarning koʻpligi, ularning har xil tillarda deyarli bir xilligi turli tushunmovchiliklarga chek qoʻyadi.

Falsafiy, diniy va ayniqsa badiiiy matnlarni tarjima qilish juda qiyin. Ulardagi har bir soʻz juda koʻp maʼnoga ega boʻladiki, tarjimon maʼlum matnni tarjima qilish jarayonida uni qaytadan yaratadi[2].

Badiiy tarjimaga koʻpgina qarama-qarshi talablar yuzaga keladi. Ularni amerikalik filolog T.Seyvori “Tarjima sanʼati” kitobida jamlagan:

- A.Tarjima original soʻzining aynan maʼnosini berishi kerak;
- B. Tarjima originalning fikrini berishi kerak;
- A. Tarjima tarjimadek oʻqilishi kerak;
- B. Tarjima originaldek oʻqilishi kerak (yaʼni oʻquvchida uning oldida turgan asar tarjimadek tuyulmasligi kerak);
- A.Tarjima originalning (stilini) uslubini aks ettirishi kerak;
- B.Tarjima tarjimon uslubini aks ettirishi kerak;

A.Tarjimon originalga biror nima qo'shish yoki kamaytirishga haqli emas;

B.Tarjimon originalga biror nima qo'shish yoki kamaytirishga haqli;

A.She'rlarni nasrda tarjima qilish kerak;

B.She'rlar she'r shaklida tarjima qilinishi kerak.

Ko'rib turganimizdek fikrlar har xil. Ba'zilar ona tili ruhiga mos kelishini muhim deb hisoblasa, boshqalar o'quvchini boshqa tilning fikrlashi, madaniyatini qabul qilishni o'rgatish zarur deb hisoblaydi. B punktida berilgan talablarni bajarish erkin tarjimaga olib kelsa, A punktida berilgan talablar so'zma-so'z tarjimaga olib keladi. Ammo tarjima o'quvchiga xuddi originaldek taassurot qoldirishi uchun B punktida berilgan talablarga amal qilish o'sha tarjima qilinayotgan asar o'quvchida katta qiziqish uyg'otishi, undagi badiiy to'qima, aforizmlar, maqollarning aynan tarjimasini emas, balki ularning ekvivalentini keltirish maqsadga muvofiqdir. Masalan, nemis tilidagi "Übung macht den Meister" maqolini o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilsak "Mashq usta qiladi" degan ma'no anglashiladi. Ammo badiiy asarda uning "Takrorlash bilimning onasi" shaklidagi ekvivalentini bersak o'zbek o'quvchisiga tushunarli bo'ladi. So'zma-so'z tarjimada esa ma'no mutanosibligi yo'qoladi.

Tarjimon tarjima qilayotgan asari badiiy jihatdan mukammal bo'lishi uchun unga badiiy sayqal berishi, ya'ni qo'shimchalar kiritishi yoki ba'zi fikrlarni qoldirib ketishi ham mumkin. Masalan Shekspir asarlari tarjimoni tragediya haqidagi tasavvurlari o'zining tasavvurlariga (Shekspirning tasavvurlariga emas) mos kelishiga harakat qilgan. Shu tasavvurlarni ko'zlab u she'riy o'lchamlarni almashtirgan, ba'zi replika yoki butun sahnalarni ham qoldirib ketgan. Katta syujetli o'zgartirish ham o'sha paytlarda, ya'ni XVII asrlarda tabiiy hol bo'lgan. Turli davr va turli madaniyatlarda tarjima haqida u yoki bu tasavvurlar paydo bo'lgan. Odatda Gomer, Vergiliy, Dante, Shekspir asarlariga yangicha qarash yangi tarjimalar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Har bir tarjimaga yangicha qarash ularning har xil tarjimalarga olib kelishiga sabab bo'ladi.

She'rlarning tarjimasini – katta va qiyin san'at. Bu borada qator nazariyalar bor.

1. She'rni tarjima qilish imkoni yo'q.

2. She'rda so'zni emas, balki o'sha she'rning ruhini berishi kerak.

Mashhur tarjimon M.Loziynskiyning fikricha chet tilidagi she'rni o'z ona tiliga tarjima qilishda, tarjimon o'sha tilning barcha qiyin va jonli aloqalarining barcha elementlarini hisobga olgan holda o'z ona tilida asl nusxada aks ettirilgan qiyin va jonli aloqa zamiridagi emotsional ta'sirini bera olishi kerak.

Shu tarzda u o'z ona tiliga sodiqligi va shoirona o'ziga xosligini saqlagan holda, uning uslubi, tili, ohangi va ritmini qabul qilib go'yoki tarjima qilinayotgan asar muallifiga aylanishi kerak. Mashhur adabiy asarning tarjimasini ham xuddi shu tarzda talqin etilishi lozim.

Aytishlaricha, tarjima muammolari haqidagi bir konferentsiyada ma'ruzachi o'z ma'ruzasini quyidagi fikrlar bilan boshlagan: "San'at – muhim muammo. Tarjima san'ati esa juda muhim muammo. Haqiqatdan ham tarjimon oldida turgan mashaqqatning son-sanog'i yo'q. Ulardan eng birinchisi – bu originalni tushunish.

Agar tarjimon originalning kuchi, xilma-xilligi yoki uyg'unligini berishni uddalay olmagan bo'lsa bu uyat emas. Mo'jizani faqat orzu qilish mumkin, uni talab qilib bo'lmaydi. Matnni tushunmaslik oqibatida qilingan xato esa tarjimon obro'siga jiddiy putur yetkazadi.

Tarjimonning ko'p xatolariga ikkala tilda mavjud bo'lgan, ammo boshqa-boshqa ma'nolarni anglatadigan so'zlarning borligi sabab bo'ladi. Masalan: ingliz tilidagi "paragraph" so'zi paragraf ma'nosini emas, balki "absats" degan ma'noni beradi.

Ko'plab xatolarning ikkinchi sababi – bu idiomalar, frazeologik birikmalarni tushunmaslik. Ingliz tilidagi "to catch cold" (поймать холод) "sovuqni tutish" emas, balki aralashmoq degan ma'noni beradi. Ba'zi xatolar esa tarjimonning u tarjima qilayotgan asar tilida so'zlashuvchi xalqning madaniyatini bilmasligi oqibatida kelib chiqadi.

Badiiy matnning tarjimasini ham badiiy chiqishi uchun eng avvalo har bir tarjimon o'z ona tilida yaxshi yoza olishi kerak. Hatto asar originali tilini bilmasada, ba'zan yaxshi shoir va yozuvchilardan yaxshi tarjimonlar chiqishi mumkin. Demak, asar badiiy jihatdan mukammal chiqishi uchun faqat bilim emas, balki o'zgacha mahorat ham kerak bo'ladi.

Albatta, barcha shakl va ma'no elementlari aniq talqin etishning imkoni yo'q. Ammo har qanday turdagi tarjimada quyidagilar sodir bo'ladi:

- a) materialning qaysidir qismi asliday tasvirlanmaydi va tashlab ketiladi;
- b) materialning qaysidir qismi aynan emas, balki ekvivalent orqali beriladi. Masalan tarjima qilinayotgan asarda mavjud maqollar, hikmatli so'zlar yoki frazeologik iboralar aynan berilmaydi, balki ularning ekvivalentlari beriladi;
- c) asl nusxada bo'lmagan material keltiriladi[3].

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, ma'lum bir asarni tarjima qilishda tarjimonning eng asosiy vazifasi asl nusxaning kommunikativ funksiyalarini berish uchun tarjima nazariy asoslarining barcha elementlariga tayanishi lozim.

Badiiy tarjima, nasriy yoki nazmiy usulda yozilgan bo'lishidan qat'iy nazar-bu san'at. San'at - bu ijod mahsuli. Demak, tarjima san'at bo'lsa, unda tarjimonda yozuvchilik qobiliyati mujassam bo'lishi kerak. Bir asarni ma'lum bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda tarjimon o'sha tilni mukammal bilishi talab etiladi.

Tarjimonning oliy maqsadi – asar g'oyasini, jozibasini, qahramonlar his-tuyg'u va kechinmalarini asl holatda saqlab qolishdir.

Адабиётлар рўйхати

1. Бархударов Л.С. Уровни языковой иерархии и перевод. – Тетради переводчика М 1969.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М. Международные отношения, 1975.
3. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М. Международные отношения, 1973.

2	Ma'naviyatning rivojlanish qonuniyatlari va uning o'ziga xos xususiyatlari. <i>L Abduqahharov</i>	164
3	O'z o'zini anglash tuyg'sini shakllantirish - barkamol shaxsni tarbiyalash vositasi <i>E O G'apparov</i>	168
4	К вопросам воспитания в ходе образовательного процесса <i>М Ахунова</i>	172
5	Диний экстемизм ва терроризмга қарши курашда ўзбекистоннинг марказий осие давлатлари билан ҳамкорлиги <i>Қ Инамов</i>	176

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

10.00.00

1	Ingliz dramaturgi nikolas rou asarlarida ayollar obrazlari. <i>N Abdullayeva</i>	180
2	Badiiy asarlar tarjimasida milliy hodisalar va tushunchalarning aks ettirilishi <i>J Najmiddinov</i>	183
3	Paremlar – dramatik asar ko'rki <i>M Ikramova</i>	188
4	Tarjima san'ati va uning muammolari <i>Bozorova Rufina</i>	191
5	Translating slang in detective fiction <i>N To'htaboyev</i>	196
6	Взаимосвязь понятий «жизнь» и «память» в творчестве а.с.пушкина. <i>Чжен Е.В.</i>	199

ГЕОГРАФИЯ ФАНЛАРИ
ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ
GEOGRAPHICAL SCIENCES

11.00.00

1	Марказий осие минтақасидаги йирик қўллар ва ер ости сувлари <i>O Saydatov</i>	203
2	“Katta o'yin” ning boshlanishi va uning dastlabki tarixshunosligi <i>O Radjabov</i>	206

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES

13.00.00

1	Метод shadowing в обучении языкам. <i>Жалолов Ш.</i>	210
2	O'quvchilar ijodiy faoliyatining mohiyati <i>A Sayfitdinov, J Muhitdinova, M Xayitmirzayeva</i>	215
3	Boshlang'ich ta'limda darslarni fanlararo aloqadorlikda tashkil etish	219